

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 902.21:902.26

Дмитро Філатов (Миколаїв)

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОГО БЕРЕГУ ТИЛІГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ

Протягом багатьох тисячоліть у степовій зоні Південної України розвивалися найдавніші культури Євразії. Культурно-історична своєрідність стародавніх пам'яток регіону, що включає причорноморську степову частину межиріччя Дунай-Дністра-Південного Бугу полягає в тому, що вони знаходилися в прикордонні між двома напрямками розвитку господарства із землеробським і скотарським характером: між культурами балкано-дунайського, центральноєвропейського кола з високорозвиненим землеробством, значною за об'ємом обробкою металу і степовими племенами Північного Причорномор'я з визначальною роллю скотарства, значною рухливістю населення, широким поширенням однакових форм культурно-господарських комплексів, що залежали до певної міри від загальних географічних умов.

Північно-Західне Причорномор'я в цілому і Тилігуло-Березанське межиріччя зокрема, виступало як магістральний шлях для степових культур у світ передових цивілізацій стародавньої ойкумени. У даному регіоні найчіткіше й яскраво відбилися зв'язки із землеробськими культурами Південно-Східної Європи. Характерний рух степових культур зі сходу на захід змінювався бурхливим розвитком культур місцевих племен, які розвивалися в тісній взаємодії з культурами Карпато-Дунайського і центральноєвропейського регіону [1].

Історія населення регіону лівого берегу Тилігульського лиману, як комплексний аспект наукових пошуків, залишається у колі недостатньо досліджених проблем. Ступінь вивчення стародавніх пам'яток у культурно-історичному та територіально-

географічному аспектах даного регіону різноманітна. Перші розвідки на території Тилігуло-Березанського району були проведені ще у другій половині ХІХ ст. У 1863 році В.Н. Юргенсон досліджував район поблизу сучасного села Коблево, де зафіксував ряд знахідок і датував їх епохою бронзи. У першій половині ХХ ст. були уточнені відомі та відкриті нові пам'ятки, які за археологічною періодизацією були віднесені до епох бронзи, скіфського та ранньослов'янського часів. На основі розвідок побережжя Тилігульського лиману Є.А. Симонович склав археологічну карту стародавніх пам'яток.

Протягом 1957-59 рр., Західно-Скіфська експедиція Інституту історії матеріальної культури під керівництвом Н.М. Погребової, використовуючи інформацію краєзнавця Л.В. Кондрацького, проводила археологічні розвідки та розкопки у степах Тилігуло-Березанського району [2]. Під час розвідки було досліджено 22 різночасових поселення та складено карту археологічних пам'яток. Більшість досліджених поселень відноситься до епохи пізньої бронзи, зокрема сабатинівської археологічної культури. Найбільшим серед них є поселення біля с. Анатоліївка. При проведенні робіт на пам'ятці були зафіксовані залишки кам'яних фундаментів жител, керамічний та остеологічний матеріал, а також кістяні та кам'яні знаряддя праці. Основною формою керамічного посуду, який використовувався мешканцями поселення були банкоподібні судини з орнаментом у вигляді наліпного валику. Аналізуючи керамічний комплекс дослідники виділяють специфічність орнаментативної анатоліївської кераміки. Серед основних

мотивів переважає орнамент у вигляді нігтьових насічок, що на думку дослідників є локальною особливістю даного регіону. Серед кісток тварин переважають зразки, які належать великій та дрібній рогатій худобі. Зустрічаються також кінські кістки та кістки свиней [3].

Перші археологічні розвідки на території, що прилягає до сіл Ташино і Любліно були проведені в 1950 р. загоном Буго-Дністровської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Є.А. Симоновича. Ним були відкриті поселення: Ташино І – пізня бронза, Ташино ІІ – черняхівська культура, Ташино ІІІ – Еллінізм. Але вони не зазначені на карті Погребової 1957 року [4] (Додаток 1).

У 1977 р. периферійний загін Ольвійської експедиції ІА АН УРСР провів повторне обстеження даної території. У результаті, було прошурфовано вже відоме поселення Ташино ІІ і відкрите нове поселення біля с. Любліно елліністичного часу [5].

Новим етапом вивчення лівого берегу Тилігульського лиману стали археологічні дослідження 2006-07 років.

У 2006 р. археологічна експедиція Миколаївського Державного Університету імені В.О. Сухомлинського (далі - МДУ) провела археологічну розвідку в районі сс. Ташино, Любліно і Прогресівка Березанського району Миколаївської області в рамках проведення археологічної практики студентів І курсу історичного факультету. Необхідність виникла у зв'язку з організацією території регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» і ревізією пам'ятників археології з погляду придатності їх до дослідження й подальшого експонування в межах заповідника.

Для подальшого дослідження регіону Степового Побужжя комплексною археологічною експедицією МДУ під керівництвом К.В. Горбенко була проведена археологічна розвідка лівого берегу Тилігульського лиману. Розвідка проводилася силами співробітників лабораторії археології та етнології та студентами-практикантами, а також співробітниками науково-дослідницького центру «Лукомор'є». За основу досліджень була взята карта пам'яток Тилігульського лиману, складена

за результатами розвідок 1950-х років, яка неодноразово уточнювалася до останнього часу [6].

Метою розвідки було простежити процес руйнування пам'яток під впливом природних факторів і господарської діяльності людини, фронтальне обстеження місцевості на предмет наявності раніше виявлених та встановлення нових археологічних пам'яток. Дослідження культурного шару, хронологічної та культурної приналежності пам'яток регіону, точна фіксація їх на місцевості за допомогою супутникової системи встановлення координат (GPS).

У 2007 році основна увага була приділена археологічним пам'яткам розташованим уздовж річки Царега, яка впадає в Тилігульський лиман біля Ташино і Любліно. Проведені роботи підтвердили зникнення археологічних пам'яток вказаних у розвідках 1950-70-х років (Ташино ІІ, ІІІ). Таким чином, практично усі пам'ятники, зафіксовані раніше, практично зникли, але вдалося зафіксувати нові археологічні об'єкти в районі с. Любліно, на яких і проводилися шурфувальні роботи (Додаток 2).

Підйомний матеріал був виявлений лише на північному сході від села на відстані 4 км. і 3,5 км від греблі на р. Царега. Стародавні артефакти були виявлені на території нині відсутнього с. Новопетрівка. Серед основних знахідок – численні фрагменти ліпної та гончарної керамічної посуду, фрагменти античної амфорної тари перших століть нашої ери [7]. На місці концентрації підйомного матеріалу був закладений розвідувальний шурф розмірами 1x5 м по осі північ-південь. Культурний шар не виявлений, знахідки невиразні (переважно нехарактерні стінки керамічних судин). По аналізу керамічного матеріалу, можливо припустити, що в даному районі знаходилося поселення черняхівської культури. На основі знахідок остеологічного матеріалу А.С. Марковою був проведений палеозоологічний аналіз. З 16 кісток: 8 належать до домашнього бика, 3 – домашньої свині, 1 – коневі, 3 - невизначені (Додаток 3). Таким чином, виходячи з результатів аналізу можна припустити, що на поселенні переважало скотарство, а полювання було допоміжною ланкою госпо-

дарства, що є характерним до черняхівської культури [8]. Треба зазначити, що для більш детальних висновків необхідно проведення подальших досліджень.

У північному напрямку був проведений вихід на 5 км вздовж Тилігульського лиману від північного краю села. У південному напрямку був проведений вихід на 8 км вздовж Тилігульського лиману від південного краю села. В обох напрямках підйомного матеріалу не було виявлено.

На відстані 1,5 км на південний захід від південного краю с. Любліно був зафіксований підйомний матеріал. На місці його концентрації був закладений розвідувальний шурф 1x10 м по осі захід-схід. Культурного шару не виявлено, ґрунт гумусований з незначною кількістю фрагментів кераміки (ймовірно Салтово-маяцька культура) [9].

На відстані 2,5 км на південь від південного краю села виявлений підйомний матеріал, на місці його виявлення закладено 2 розвідувальні шурфи. Перший, 1x2 м по осі північ-південь, другий - 1x4 м по осі північ-південь, в обох напрямках зафіксований культурний шар потужністю 0,2 м, залягання материка 1,0-1,1 м, виявлені фрагменти кераміки й остеологічний матеріал, у другому також залишки кам'яних завалів. Всього було знайдено 266 фрагментів кераміки різної за функціональним призначенням та залишків остеологічного матеріалу. Серед них: 17 фрагментів вінчиків від різних судин (горщики різних форм, кубки, корчаги): 3 - лощених та 3 – анобованих; 90 стінок різних судин: 6 - лощених, 18 – анобованих; три стінки с орнаментом і 7 фрагментів донець; один фрагмент жаровні.

Особливо хочеться відмітити:

- вінчик ліпного горщика, жовта – сірого кольору, товщина стінки 1 см. Вінчик відтягнутий, переходить у тулово. Поверхня лощена.

- вінчик ліпного горщика теракотового кольору, товщина стінки 1 см. Вінчик відтягнутий, переходить у тулово (Додаток 4).

Діаметр вінчиків коливається від 12-40 см. Поверхня частіше всього жовто-сірого кольору. Порівнюючи з параметрами

посуду з поселення Сабатинівка, вінця відносяться до кухонного посуду [10].

Орнаментовані стінки судин:

- Фрагмент стінки теракотового кольору з валиком та косими насічками по ньому.

- Фрагмент стінки. Жовто-сірого кольору з наліпним упором у вигляді дуги.

- Фрагмент стінки 3x2,5 жовто-сірого кольору з прокресленими вертикальною та горизонтальною лініями (Додаток 5).

Основними видами орнаменту сабатинівської культури є валик, наліпний орнамент у вигляді шишечок-бугорків, прокреслених горизонтальних та вертикальних ліній [11].

Таким чином можна стверджувати, що орнаментування фрагментів є типовою для сабатинівської археологічної культури. Цей факт підтверджує також матеріали розвідок Миколаївської археологічної експедиції 2006 року.

Керамічний матеріал за своїми основними характеристиками (пропорції, орнаментування, склад тіста) можна віднести до сабатинівської археологічної культури (XV-XII ст. до н.е.) [12].

За функціональним призначенням кераміка розподіляється на кухонну, столову і тарну. За технічними ознаками - на просту і лощену. Кухонний посуд становить найбільш багаточисельну групу. Її можна поділити на три типи: банкоподібні, горщики та сковороди. Збільшення форм кераміки, ускладнення технології обробки (ангобованість, лощіння, різновиди орнаментування) можуть свідчити про ускладнення культури побуту населення регіону у другій половині II тис до н.е.

Аналізуючи остеологічний матеріал (151 фрагмент), можна зробити висновок, що основу стада складала велика та дрібна рогата худоба. Отже можна припустити, що скотарство мало перевагу над полюванням. Цей висновок також підтверджує матеріал з поселення Анатоліївка, де остеологічний матеріал складає 60% всіх артефактів [13]. Більш детальні данні про склад стада можна отримати при проведенні палеозоологічних аналізів, які є одними із основних при реконструкції питань палеоекономіки. Велика кількість залишків ве-

ликої рогатої та дрібної худоби свідчить, що вона забезпечувала населення м'ясом та молоком, тобто складала харчову базу.

Наявність та аналіз остеологічного матеріалу говорить, що племена сабатинівської культури мали розвинуте скотарство з гарною кормовою базою та вели осілий землеробсько-скотарський спосіб життя.

Основу економіки сабатинівської спільноти складало землеробство. Про значення землеробства може свідчити топографія поселень. Топографія розміщення сабатинівських поселень майже одноманітна. Поселення розташовані уздовж річок, на невисоких терасах, частіше по балках, де протікали невеликі річки. Відомі також поселення на плато (Палагеївка, Новогригорівка, Ташлик) [14]. Розвідка 2006 р. також вказує на розташування поселення пізньої бронзи на терасі поблизу с. Ташино [15]. Поселення зафіксоване у результаті розвідки 2007 р. і знаходиться на березі р. Царега, майже на плато, що також відповідає топографії розміщення поселень сабатинівської культури.

Порівняльний аналіз керамічного матеріалу також дає змогу віднести досліджене поселення до сабатинівської археологічної культури (XV-XII ст. до н.е.). Цей висновок підтверджує топографія його розташування. Наявність та попередній аналіз остеологічного матеріалу свідчить про осілий землеробсько-скотарський спосіб життя.

У другій половині II тис. до н.е. в регіоні Степового Побужжя спостерігається процеси демографічного вибуху, про що свідчить кількість поселень сабатинівської культури. На території Степового Побужжя досліджено понад 200 поселень сабатинівського часу [16]. На лівому березі Тилігульського лиману відомі поселення Червоно Українка, Анатоліївка, Анатоліївка II, Тилігуло-Березанка [17].

Аналізуючи матеріали досліджень поселень Тилігуло-Березанського району різних років та карту археологічних пам'яток складену у 1957 році Н.М. Погребовою та Л.В. Кондрацьким, можна зробити висновок, що степова частина району найменш досліджена. Саме тому, під час розвідки 2007 року основна увага була приділена

території біля сіл Ташино та Любліно, які дали змогу внести певні дані про розвиток регіону Степового Побужжя.

Зафіксований археологічний матеріал, завдяки порівняльному аналізу можна віднести до сабатинівської археологічної культури. Різноманіття керамічного комплексу підтверджує дані про ускладнення побуту та наявність ремесел у II тис. до н.е. Топографія поселення дає змогу стверджувати про осілий землеробський спосіб життя сабатинівських племен. Остеологічний матеріал зафіксований при розвідках біля с. Любліно можна використовувати при дослідженні питань екологічної ситуації у другій половині II тис. до н.е.

Сабатинівську археологічну культуру вчені розглядають як найвищий пік розквіту відтворюючої форми економіки племен степової смуги бронзового віку. Це підтверджує щільність поселень, фундаментальні архітектурні споруди, розвинуте ремісництво, землеробство та пасовищне скотарство, яскрава та складна матеріальна та духовна культура.

Характер усіх джерел свідчить про розвинуту економіку сабатинівських племен, яка базувалась на основі комплексного землеробсько-скотарського напрямку ведення господарства.

Таким чином, на сучасному етапі ситуація з кількістю та збереженням пам'яток даної території змінилася. Дані розвідки 2007 року дали можливість зафіксувати нові археологічні об'єкти та констатувати зникнення пам'яток зафіксованих у попередні періоди дослідження лівого берегу Тилігульського лиману. Поселення біля с. Любліно потребує найскорішого дослідження. У даний момент його східна частина розорується, але найімовірніше у недавньому минулому пам'ятник піддався оранці плантажним плугом на глибину до 0,6-0,7 м.

Дослідження території Північно-Західного Причорномор'я, складовою частиною якого є Степове Побужжя, вказують, що місця поселень пізньобронзового віку співпадають з землеробськими поселеннями інших епох: трипільської, черняхівської та слов'янських культур [18]. Ці

данні також підтверджує дослідження на лівому березі Тилігульського лиману у 2007 році поселення черняхівської культури біля с. Новопетрівки. Аналіз остеологічного матеріалу з поселення проведений А.С. Марковою свідчить про осілий землеробський спосіб життя. Цей факт обумовлений географічним розташуванням регіону Степового Побужжя та сприятливими екологічними умовами.

Отже можна стверджувати, що протягом різних історичних епох основою економіки Тилігуло-Березанського межиріччя було землеробство. Цей факт також обумовлений екологічною ситуацією у вказаному регіоні.

Археологічні розвідки на території лівого берегу Тилігульського лиману дали змогу зафіксувати та накопичити певний археологічний матеріал. Дослідженні матеріали зробили внесок у вивчення сабати-нівської археологічної культури на території регіону Степового Побужжя. Подальші дослідження у цьому напрямку дадуть змогу для отримання нових даних, які дозволять більш детально розібратися у питаннях історичного розвитку населення регіону Степового Побужжя в епоху бронзового віку, яка стала за багатьма ознаками переломною для народів північно-чорноморської ойкумени.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – К.: Наукова думка, 1985. – С.26-27.
2. Погребова Н.Н. Работы в Тилігуло-Березанском районе в 1958 году // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1961. - Вып. 63. - С.110-114; Погребова Н.Н., Елагина Н.Г. Работы в Тилігуло-Березанском районе в 1959 году // Краткие сообщения

Института археологии АН СССР.- 1961. - Вып. 83. - С.6-14; Погребов Н.Г., Кондрацкий Л.В. Археологические разведки в степях Тилігуло-Березанского района Николаевской области // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. – 1960. - Вып. 78. - С.74-84.

3. Погребова Н.Г., Кондрацкий Л.В. Указ. работа. - С.74-76.
4. Там само. – С.74.
5. Гребенников Ю.С., Гребенников В.Б. «Отчет о разведках на территории Березанского района Николаевской обл. в 2006 г.»
6. Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. – К.: Изд-во АН СССР, 1951. – С.131.
7. Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I-V вв. н.э. – К.: Наукова думка, 1993.
8. Залізник Л.Л. Археологія України. - К.: Либідь, 2005. - С.413-418.
9. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. - Тернопіль, 2005.
10. Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чередниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. - К., 1986. - С.94-99.
11. Березанская С.С. Указ. работа. - С. 95.
12. Там само. - С.113-116.
13. Погребова Н.Н., Кондрацкий Л.В. Вказ. праця. - С.77-78.
14. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – К.: Наук. думка, 1985. - С.26-27.
15. Гребенников Ю.С., Гребенников В.Б. Вказ. праця.
16. Горбенко К.В., Матвиенко Л.В. История археологических исследований памятников Степного Побужжя кон. II – нач. I тыс. до н.э. // Наукові дослідження в контексті історичних проблем. V Всеукраїнська науково-практична конференція. Збірник наукових праць. МННЦ ОНУ. - Миколаїв–Одеса, 2003. – С.164–170.
17. Давня історія України. - Т.1. – К.: Наукова думка, 1997. - С.416-417.
18. Шарафутдинова И.Н. Хозяйство племен сабатиновской культуры // Первобытная археология: Сборник научных трудов Института археологии АН УССР. - К.: Наукова думка, 1989. – С.168-179.

Філатов Дмитро. Археологічні розвідки на території лівого берегу Тилігульського лиману

В статті наводяться результати розвідок лівого берегу Тилігульського лиману Миколаївською комплексною археологічною експедицією. Робиться спроба попереднього аналізу основних археологічних артефактів. У науковий обіг вводиться новий матеріал для детальнішого вивчення історичного розвитку регіону Степового Побужжя.

Filatov Dmytro. Archaeological exploring on the territory leftshore of Tiligul lagoon

In the article the results of exploring leftshore of Tiligul lagoon of Mykolayiv complex archaeological expedition are presented. It is done attempts of previous analysis of main archaeological artifacts. Introduction to the scientific use of new materials is for more detailed study of historical development of region of Steppe Pobuzhzhya.

Надійшла до редакції 30.11.2007 р.

1. АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТИЛІГУЛО-БЕРЕЗАНСЬКОГО РАЙОНУ

(розвідка 1957 р.)

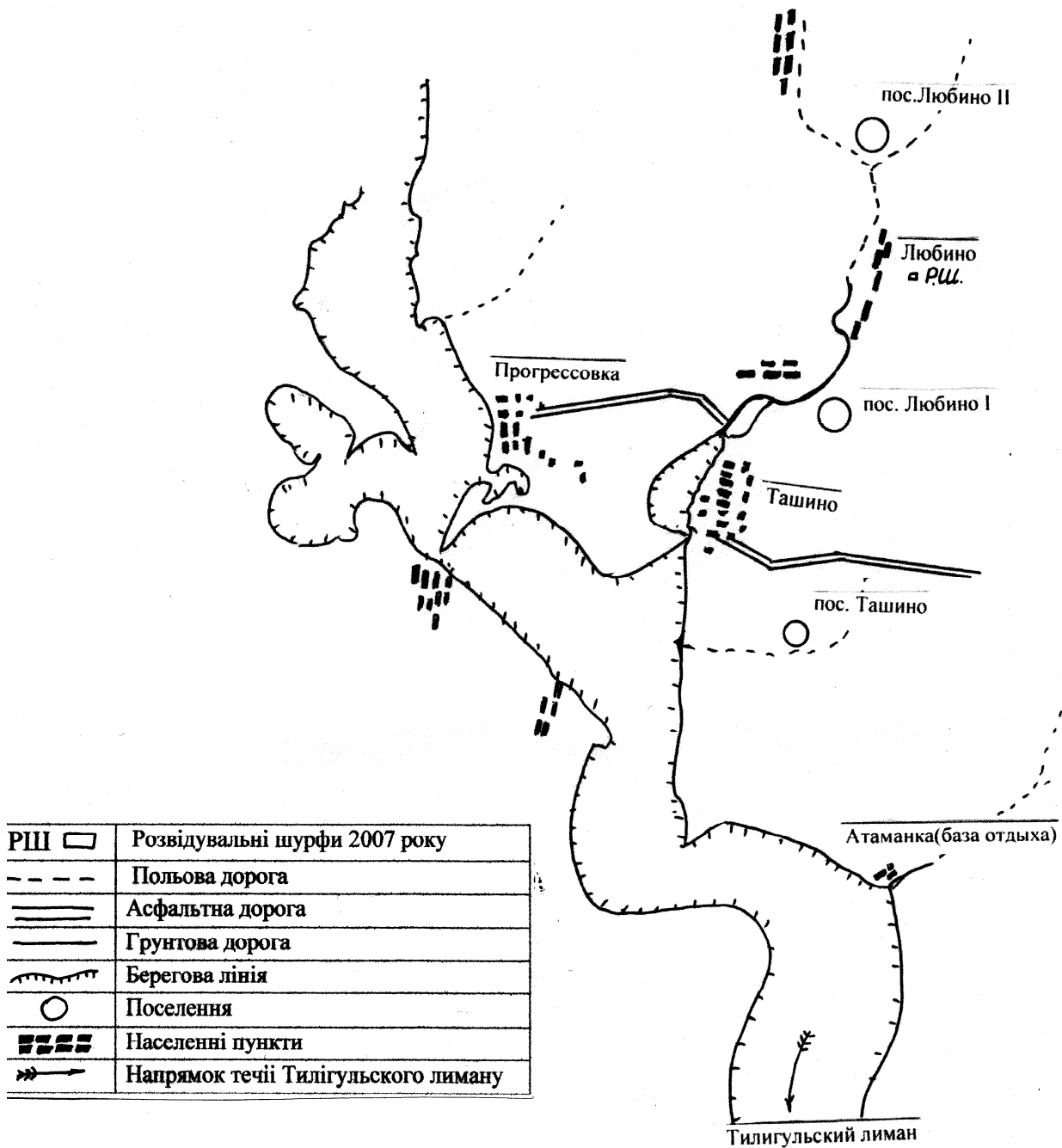

⊙ а ● б ⊙ в ● д ⊙ е ○ ж — з — — и

Карта распространения археологических памятников Тилигуло-Березанского района. (Разведки 1957 г.).

а — современные населенные пункты; б — поселения первых веков нашей эры; в — поселения предскифского времени и первых веков нашей эры; д — поселения предскифского времени; е — поселения предскифского, скифского времени и первых веков нашей эры; ж — поселения, не определенные в отношении датировки; з — долины рек; и — границы районов; 1 — Леонидовка или Попильная; 2 — Тилигуло-Березанка; 3 — хутор Слободный; 4 — Андреевка; 5 — Малахово; 6 — Красное II; 7 — Красное I; 8 — Анатолевка-Клуня; 9 — Камейка; 10 — Лиманы; 11 — Даниловка; 12 — Червона Украина; 13 — Анатолевка I; 14 — Анатолевка II; 15 — Анатолевка III; 16 — Тузлы; 17 — Атаманка II; 18 — Атаманка I; 19 — Васильевка; 20 — Малыши I; 21 — Малыши II; 22 — Попильная II.

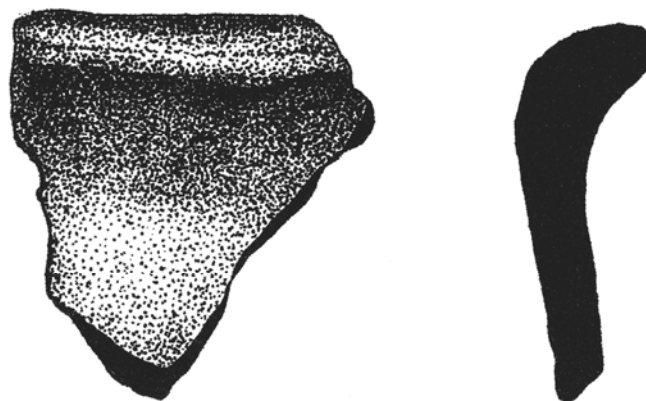
2. СИТУАЦІЙНИЙ ПЛАН ЛІВОГО БЕРЕГА ТИЛІГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ

3. ОСТЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВІДКИ с. НОВОПЕТРІВКА, (визначення Маркової А.С.)

Бик домашній	8	1 - молодий, 1 - напівдорослий, 1 – дорослий екземпляр
Свиня домашня	3	1 - молодий, 1 - дорослий
Кобила	1	1 - дорослий
Кабан	1	1 - дорослий
Не визначено	3	
Усього	16	

4. ВІНЦІ СУДИН

5. ОРНАМЕНТОВАНІ СТІНКИ СУДИН

